

Joanna Rutkowska

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

**„Zielony Drogowskazię, na rozstajach niepewności czekająca...” –
o nazwaniach Matki Bożej w „125 litaniiach maryjnych”
(w oprac. ks. Janusza Kumali MIC).
Cz. I. Imię Matki Bożej i formacje odimienne**

Streszczenie

Z wezwań litanijnych i przywoływanych w nich Maryjnych imion wybrzmiewa podziw wobec wyjątkowej roli Matki Bożej w historii zbawienia oraz wdzięczność za Jej współuczestnictwo w życiu i misji Chrystusa. Różnorodność wezwań – jak zaznacza autor zbioru – ukazuje duchowe piękno Maryi, relację do Trójcy Świętej i do Kościoła, przede wszystkim zaś kreuje Maryję jako bliską każdemu człowiekowi i wszelkiemu stworzeniu pośredniczkę, opiekunkę, wstawienniczkę i pocieszycielkę oraz jako wzorzec kobiety i matki. W analizowanym zbiorze litanii odnajdujemy łącznie 655 nazwań Matki Bożej w 873 użyciach, do których zaliczamy: imię Maryja, formy Maria oraz Madonna oraz konstrukcje, których komponentem są wyżej wymienione imiona.

Słowa kluczowe: nazwania Maryi, językowy obraz świata, leksyka

Rozwijający się wraz z chrześcijaństwem kult maryjny ma swoje korzenie w tradycji biblijnej. Rozumiany jest on m.in. jako ‘cześć religijna oddawana bóstwu albo siłom nadprzyrodzonym, osobom, rzeczom’¹; ‘wielki szacunek dla kogoś lub czegoś, uwielbienie’²; ‘oddawanie czci religijnej, ubóstwienie; ogół ceremonii, praktyk religijnych, wielki szacunek, cześć dla kogo albo czego, uwielbienie, gorliwe uprawianie i rozwijanie czego’³; ‘zespół wierzeń i obrzędów wyrażających religijną cześć dla określonej postaci/obiektu sacrum’⁴. Postrzegany

¹ *Słownik języka polskiego PWN*, red. M. Szymczak, Warszawa 2002, s. 1015 (dalej: SJPSzym).

² Por. *Słownik wyrazów obcych*, red. E. Sobol, Warszawa 2000, s. 621. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki w XIX- i XX-wiecznych czytankach i kazaniach majowych*, Gorzów Wielkopolski 2014, ss. 239.

³ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych (z almanachem)*, Warszawa 2001, s. 283.

⁴ *Religia. Encyklopedia PWN*, red. nauk. T. Gadacz, B. Milerski, t. VI, Warszawa 2002, s. 142-143.

jest on jako jeden z najbardziej naturalnych odruchów człowieka, gdyż stanowi spontaniczną i samorzutną odpowiedź na rzeczywistość świętego Boga⁵.

Według teologów, Matce Bożej przynależy szczególny rodzaj czci – *cultus hyperduliae*⁶, polegający na Jej „wszechwysławianiu”⁷, zaś jego fundamentem jest Boże Macierzyństwo Maryi⁸. Początki kultu maryjnego w kulturze datuje się na II wiek, gdyż z tego pochodzą liczne malowidła i mozaiki odnajdywane na przykład w miejscach modlitw chrześcijan. Udokumentowany kult Maryi datuje się natomiast na III bądź IV wiek – jego podłoże stanowi religijność ludowa, zaś początki jego rozwoju datuje się na 431 r. – po soborze w Efezie, podczas którego uchwalono dogmat o tym, że Maryja była Matką Boga – *theotokos*⁹. Do popularnych form kultu maryjnego zalicza się m.in. uczestnictwo w nabożeństwach majowych, fatimskich, w apelu jasnogórskim, pielgrzymowanie do sanktuariów maryjnych¹⁰, a także odmawianie maryjnych litanii.

Modlitwy litanijne mają bardzo długą historię, gdyż znane były już w czasach przedchrześcijańskich, np. w starożytnym Babilonie czy Egipcie¹¹. Za najstarszą uznawana jest Litania do Wszystkich Świętych, znana już w IV w., uznawana za źródło litanii do Najświętszej Maryi Panny¹². Składa się ona z wezwań kierowanych do Maryi, które następują po kilku wezwaniach kierowanych do Boga, a są to w kolejności: *Święta Maryjo, módl się za nami; Święta Boża Rodzicielko, Święta Panno nad Pannami*. Do nich – na przestrzeni wieków – dodawano kolejne, co zapoczątkowało powstanie pierwszych schematów litanii maryjnych jako form samodzielnych, odrębnych od Litanii do Wszystkich Świętych (od XII w.)¹³.

⁵ Por. S.J. Stasiak, R. Zawila, *ABC teologii dogmatycznej, notatki z wykładów ks. prof. Romana E. Rogowskiego*, Oleśnica-Wrocław 1993, s. 275.

⁶ Por. S.J. Stasiak, R. Zawila, *ABC teologii dogmatycznej...*, op. cit., s. 276.

⁷ Kult – *hyperdulia* – wszechwysławianie – termin ten tłumaczy A. Pawłowski, mariolog. Por. *Maryja, Matka narodu polskiego*, red. S. Grzybek, Częstochowa 1983, s. 207.

⁸ W jego obrębie można zaś wskazać dwa aspekty: liturgiczny (*memoratio* – wspomnianie Maryi z kart Pisma św.; *invocatio* – wzywianie, prośby o wstawiennictwo, opiekę; *veneratio* – pozdrawianie, uszanowanie) oraz Nieliturgiczny (*imitatio* – naśladowanie Maryi, odtwarzanie Jej przymiotów; *servitio* – służebnictwo maryjne – akty, gesty względem Maryi jako Królowej). Por. S.J. Stasiak, R. Zawila, *ABC teologii dogmatycznej...*, op. cit., s. 276-277.

⁹ Szerzej na ten temat np. [w:] *Podręcznik teologii dogmatycznej*, red. W. Beinert, przekł. W. Szymon, Kraków 1999, s. 103-107.

¹⁰ Popularne miejsca kultu maryjnego to m.in.: Jasna Góra, Kalwaria Zebrzydowska, Piekary Śląskie, Ludźmierz, Licheń, Gietrzwałd, Gidle – w Polsce oraz Wilno, Fatima, Lourdes, La Salette itd. – w innych krajach. Zob. np. A. Witkowska, *Ośrodki kultu maryjnego na ziemiach Polskich XIX wieku*, [w:] *Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku*, red. B. Pylak, C. Krakowiak, Lublin 1988; www.sanktuaria.info. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem; *Religia. Encyklopedia PWN*, t. VI, op. cit., s. 270-271.

¹³ *125 litanii maryjnych*, op. cit., *Wstęp*, s. 5.

Litania jest to zatem forma modlitwy błagalnej (mówionej lub śpiewanej), złożonej z szeregu inwokacji wychwalających np. Bożą Matkę. Nazwa modlitwy wywodzi się z greki (*litaneia*) i oznacza proszenie, błaganie. Charakterystycznym elementem dla tego gatunku jest jego stała kompozycja, tj. wezwania kierowane do Osób Trójcy Świętej, a następnie szereg wezwań pochwalnych kierowanych ku Bogu, ku świętym, ku Matce Bożej. Dopowiedzenie stanowią formy „zmiłuj się” lub „módl się za nami”, w zakończeniu natomiast występuje trzykrotne wezwanie rozpoczynające się słowami „Baranku Boży...”¹⁴.

Za najbardziej popularną uważa się Litanię Loretańską¹⁵, powstałą między 1150 a 1200 r., zaś w 1587 zatwierdzoną przez papieża Sykstusa VI. Początkowo w jej skład wchodziło około 65 wezwań, obecnie zaś jest ich 50. Stanowią one kunsztowną mozaikę cytatów i obrazów biblijnych zastosowanych do Maryi oraz z dołączanych przez Kościół sformułowań dotyczących niepokalanego poczęcia, wniebowzięcia, różańca, pokoju¹⁶. Litanie maryjne dzielą się na pochwalne (skierowane do Maryi, ale dopełnione prośbą „Módl się za nami”) i błagalne (najczęściej o wstawiennictwo); często ich kompozycja jest dwuczęściowa, a modlitwa przybiera charakter błagalno-pochwalny¹⁷.

Litanijskie nazwania maryjne mają swoje źródło głównie w Biblii, a także w homiliach i hymnach – zwłaszcza liturgii wschodniej, przede wszystkim zaś w Akatyście napisanym w języku greckim w VI w. Pochodzą także np. ze średnio-wiecznych kompozycji poetyckich, zwanych *laudes marianae*¹⁸.

Celem tego artykułu jest analiza imion Matki Bożej wyekscerpowanych ze zbioru zatytułowanego *125 litanii maryjnych*, pod red. Janusza Kumali¹⁹; za pomocą których kształtują się różne profile²⁰ Maryi, w tym np.: Matki Boga i ludzi, Panny i Dziewicy, Królowej, Wzoru kobiety i matki²¹.

¹⁴ Por. *125 litanii maryjnych*, op. cit., *Wstęp*, s. 5.

¹⁵ Por. np. *Religia. Encyklopedia PWN*, t. VI, op. cit., s. 270-271.

¹⁶ Nazwa Litanii Loretańskiej pochodzi od nazwy miasta Loreto znajdującego się we Włoszech, miejsca kultu maryjnego, w którym powstał zwyczaj jej odmawiania. Por. *ibidem*; *Mały słownik maryjny*, Wyd. Ojców Franciszkanów, red. M. Wiśniewska, Niepokalanów 1987, s. 40.

¹⁷ Por. *125 litanii maryjnych*, op. cit., *Wstęp*, s. 6.

¹⁸ Por. *125 litanii maryjnych*, op. cit., *Wstęp*, s. 5-6.

¹⁹ *125 litanii maryjnych*, wyb. i oprac. J. Kumala MIC, Licheń Stary 2010, ss. 393. Analizowany zbiór podzielony jest na 3 części: 1. *Maryja w tajemnicy Chrystusa* (44 litanie); 2. *Pośredniczka nasza w Chrystusie* (19 litanii); 3. *Obecna na drogach Kościoła* (60 litanii).

²⁰ Profilowanie rozumiemy jako „subiektywną operację językowo-pojęciową, polegającą na swoistym ukształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach (podkategoriach, fasetach), takich jak np. pochodzenie, wygląd, funkcje”. Obejmuje ono powiązane ze sobą elementy, jak: wstępną kategoryzację przedmiotu, dobór aspektów odpowiadających dokonanej kategoryzacji oraz jakościowe charakterystyki przedmiotu w ramach przyjętych aspektów. Por. np. J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009, s. 95; J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profilowanie w języku i tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1998, s. 212.

²¹ Ze względu na ogólną dużą liczbę nazwań (imiona, tytuły, deskrypcje, inne określenia) występujących

Za **imię maryjne**, czyli ‘poświęcone Marii, matce Chrystusa, wiążące się z Jej kultem’²², uznajemy – na potrzeby artykułu – takie jednostki, jak: Maryja, Maria, Miriam, Madonna, czyli podstawową formę nadaną Bożej Matce przez rodziców i formy od niej pochodne. **Tytułem maryjnym** nazywamy natomiast wyraz lub wyrażenie nadane Maryi jako Matce Boga i ludzi przez urząd nauczycielski Kościoła albo wiernych, oznaczające godność Bożej Matki, Jej poświęcone, do Niej się odnoszące, wiążące się z Jej kultem, podkreślające Jej rolę w życiu Chrystusa i ludzi, mające źródło etymologiczne bądź w Piśmie Świętym i tradycji, bądź w pobożności ludowej i formach kultu maryjnego, jak np. litanie, nabożeństwa. Osobną grupę stanowią **deskrypcje**, które – choć trudno jednoznacznie ustalić ich definicję i granice – nawiązują do pojęć: nazwa własna i nazwa pospolita²³ i są strukturami odautorskimi, nie są jednak ustanowionymi, zatwierdzonymi przez Kościół tytułami, choć identyfikują Bożą Matkę. Ponadto, uzupełniają one stylistyczny aspekt litanii, gdyż pełnią funkcję emocjonalną, pragmatyczną, poetycką, uwznioślającą. Zaliczamy do nich także peryfrazy o charakterze metaforycznym. Do identyfikacji osób i rzeczy służą także **określenia**, czyli wyrażenia, które opisują, definiują; definicje, epitety, określniki²⁴. Mirosław Bańko rozumie określenia jako słowa lub wyrażenia charakteryzujące kogoś lub coś²⁵. Określeniem – na potrzeby tego artykułu – nazywamy wszystkie formy charakteryzujące i opisujące Maryję. Określenie jest tu zatem synonimiczną formą imienia maryjnego i pochodnych jemu jednostek, tytułów i deskrypcji maryjnych²⁶.

1. Imię Maryja (136 użyć)

Maryja jako jedyna święta jest wieloimienna. Oznacza to, że przyjmuje Ona różnorodne nazwania, a także określana jest różnymi formami imienia nadanego Jej przez rodziców – Joachima i Annę. W Kościele imię Bożej Matki występuje w modlitwach, np. w Pozdrowieniu anielskim, pieśniach, poezji w formie trój sylabowej – Maryja, współcześnie uznawanej za archaiczną, jednak bardzo wyraźnie odróżniającej imię Matki Bożej – osoby świętej od imion zwykłych osób²⁷. Podkreślają to nor-

w litaniiach wyekscerpowany materiał zostanie przeanalizowany w kolejnych artykułach. Tutaj skupimy się wyłącznie na imieniu Matki Bożej.

²² Por. *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. IV, Warszawa 1961, s. 480-481.

²³ C. Kosyl, *Forma i funkcja nazw własnych*, Lublin 1983.

²⁴ Por. SJP Dor V, s. 940; J. Grzenia, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Chorzów 2009, s. 321.

²⁵ Por. *Inny słownik języka polskiego*, pod red. M. Bańki, t. I, Warszawa 2000, s. 1155.

²⁶ Por. J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

²⁷ Por. K. Długosz, *O historii tekstu pozdrowienia anielskiego i imieniu Maryja*, [w:] idem, *Język – Religia – Kultura*, Szczecin 2001, s. 84-85.

matywiści, tacy jak Edward Polański i Mieczysław Szymczak, którzy dopuszczają formę Maryja, jednak z zastrzeżeniem jej wyłącznie w odniesieniu do Matki Boga²⁸. Taka forma maryjnego imienia jest na obszarze Polski charakterystyczna, co potwierdza ks. Jan Drozd w pracy *Maryja matka Boga i matka nasza*:

w piętnaście dni po urodzeniu Joachim i Anna nadali swojemu dziecięciu imię Maryja. Tej pisowni używa od pewnego czasu liturgia Kościoła w Polsce dla odróżnienia imienia Najświętszej Panny od często występującego u nas imienia Maria²⁹.

W analizowanych tekstach litanijnych imię Maryi w wersji trzysylabowej występuje jako samodzielna jednostka w 136 użyciach.

Rangę imienia Maryi podkreśla szereg wezwań – przede wszystkim z *Litanii do Świętego Imienia Maryi* (s. 84-87). Jest to łącznie 25 rozbudowanych, wielocłonowych wezwań rozpoczynających się apostrofami: „Maryjo, której Imię...”. Uzupełnienia znajdujące się w dalszej części wskazują na wybraństwo, szczególną cześć przynależną Matce Bożej oraz Jej imieniu, Jej wybraństwo oraz bezmiar najlepszych cech, które owo imię – bliskie Bogu – odzwierciedla ludziom. Są to m.in.: *Maryja, której Imię adorują w niebie aniołowie i święci; Maryja, której Imię Archanioł Gabriel z miłością pozdrowił; Maryja, której Imię błogosławią ludzie dobrej woli; Maryja, której Imię jest drogowskazem na ścieżkach zbawienia; Maryja, której Imię jest ostoją ufności; Maryja, której Imię jest świętsze od imion wszystkich Świętych; Maryja, której Imię objawia światu wszechmoc i dobroć Bożą; Maryja, której Imię od wieków przez Boga jest wybrane; Maryja, której Imię przywraca nadzieję zrozpaczonemu; Maryja, której Imię sam Jezus czcił i wysławiał; Maryja, której Imię stało się źródłem wielorakich łask dla ludzkości; Maryja, której Imię Święty Józef z pokorą wymawiał; Maryja, której Imię uczy pięknej miłości i ofiarnej służby; Maryja, której Imię umacnia wiarę wątpiących; Maryja, której Imię wielbi niebo, ziemia i całe stworzenie; Maryja, której Imię wskazuje na królewską i macierzyńską godność; Święta Maryja, której Imię jest znakiem szczególnego upodobania.*

²⁸ Według M. Szymczaka, w przedrukach tekstów dawniejszych, forma fonetyczno-ortograficznego archaizmu – *Maryja* – jest dopuszczona, obok formy *Maria*. Por. *Słownik ortograficzny języka polskiego wraz z zasadami pisowni i interpunkcji*, red. M. Szymczak, Warszawa 1981, s. 30; *Nowy słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*, red. E. Polański, Warszawa 1997, s. XIV.

²⁹ J. Drozd, *Maryja matka Boga i matka nasza*, Warszawa 1989, s. 31. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

2. Dwusylabowa forma – Maria (6 jednostek, 27 użyc)

Obok trójsylabowej formy imienia przynależnej wyłącznie Matce Boga pojawia się w wezwaniach litanijnych dwusylabowa forma Maria (22 użycia), będąca synonimicznym odpowiednikiem imienia Maryja i jednocześnie komponentem nazwań rozbudowanych. W analizowanym tomie pojawia się ich 5 i są to: *Maria z Betlejem*, *Maria z Egiptu*, *Maria z Libanu*, *Maria z Nazaretu* i *Maria na Piaskach*.

Przydawkowe dookreślenie *na Piaskach* przywołuje Matkę Bożą Piaskową – patronkę kościoła i klasztoru Karmelitów Bosych w Krakowie przy ul. Karmelickiej, niegdyś znajdującej się na przedmieściach dawnego grodu zwanego „Na Piasku”³⁰. Od wielu lat wierni pielgrzymują do Piaskowej Pani, prosząc o pośrednictwo i wstawiennictwo. Według legendy, Matka Piaskowa ukazała się księciu Władysławowi Hermanowi, który cierpiał na choroby skórne. Matka Boża ukazała się w czasie snu chorego i zaleciła kopanie w miejscu obrośniętym fiołkami, dopóki nie pojawi się piasek o właściwościach uzdrawiających. Od piasku i uzdrowienia księcia utworzono nazwę okolicy oraz przydomek Matki Boskiej. W litanii dwusylabowa forma imienia z określeniem przynależności pojawia się w wezwaniu:

Mario na Piaskach

– do której z pieśniami
szli Karmelici skrzypiąc trzewiczkami
módl się za nami (s. 377-388)³¹.

Kult Maryi w Libanie jest bardzo głęboki. Jest Ona czczona pod wieloma wezwaniami: jako Matka Boża Łaskawa, Matka Boża Strażniczka, Matka Boża Wyzwolenia, Matka Boża Pocieszenia, Matka Boża Bolesna, a cześć Maryi oddaje się w każdym zakątku Libanu, stąd m.in. nazwania: Matka Boża z Łąk, Matka Boża z Lasów, Matka Boża Wzgórz, Matka Boża z Warownego Zamku, Matka Boża Libanu.

Jednostkowe określenie *Maria z Libanu* pojawia się w wezwaniu litanijnym wraz z przywołaniem *Maryi z Egiptu* oraz *Betlejem*, tj. miejsc ściśle związanych z historią biblijną oraz z Maryjnymi objawieniami (Egipt miał być miejscem schronienia w trakcie ucieczki przed Herodem – Mt 2, 11-15, w Betlejem porodziła Syna – Jezusa). Te trzy formy ukazują Maryję nie tylko jako święty obiekt kultu, ale również jako kobietę doświadczającą wyjątkowego, lecz trudnego macierzyństwa i jego konsekwencji.

³⁰ Patrz np.: <http://kosciol.wiara.pl/doc/648903.Sanktuarium-Matki-Bozej-Piaskowej-w-Krakowie> [dostęp: 10.02.2017].

³¹ W cytatach zachowujemy oryginalną pisownię z: *125 litanii...*, op. cit.

O, wstap w me grzechy,
Jak w miasta judzkie,
Swoim imieniem:
Mario z Libanu!
Mario z Egiptu!
Mario z Betlejem! (s. 373).

Wezwanie **Mario z Nazaretu** [...] módl się za nami (s. 386) przywołuje Matkę Bożą ziemską, poślubioną Józefowi, z którym mieszkała w mieście Nazaret i tam doświadczyła zwiastowania.

3. Madonna (4 jednostki, 4 użycia)

Nazywanie Maryi *Madonną* jest zjawiskiem nowym, jednak forma ta coraz częściej pojawia się np. w nowszych, współczesnych pieśniach maryjnych, szczególnie wywodzących się z kręgów młodzieżowych, oazowych³². Nie zawsze wyraz *Madonna* pełnił funkcję określenia Maryi, gdyż dawniej nazywał figurę lub obraz Matki Boskiej, jak w 1822 r. w przypisie do rozprawy Adama Mickiewicza *O poezji romantycznej*³³. Określenie *Madonna* zostało przejęte z języka włoskiego do polszczyzny bez żadnych zmian, czym różni się od wszystkich dawniejszych określeń maryjnych. Wyjątkowe jest ono także pod względem semantycznym, gdyż jako jedno z nielicznych ma – podobnie jak *Bogurodzica* – jednoznaczną treść, która odnosi się wyłącznie do Matki Boga³⁴.

W analizowanym materiale jednostkowo przywołane imię *Madonna* wraz z przydawką dopełniającą *troskliwa* odzwierciedla relację Matki do dzieci, a także cechy najlepszej matki, czego uzupełnienie stanowi następne w tej poetyckiej litanii nazwanie Maryjne:

Troskliwa **Madonno**
Karmiąca Piastunko (s. 386)

³² Najpopularniejszą pieśnią jest *Czarna Madonna*, inne to np.: *Madonna*, *Polsko-ruska Madonna*, *Matko o twarzy jak polska ziemia czarnej*. Por. np.: *Matce słuchającej. Śpiewnik nie tylko dla młodzieży*, red. T. Szagun, Zielona Góra 2006; *Śpiewnik pielgrzymkowy: Pójdę do nieba piechotą*, wyb. alumni Wyższego Seminarium Duchownego Księży Pallotynów w Ołtarzewie, brak miejsca i roku wydania; *Uwielbiajcie Pana. Modlitewnik i śpiewnik*, oprac. ks. Z. Kras i klerycy WSD w Tarnowie, Tarnów 1994.

³³ Por. *Słownik języka Adama Mickiewicza*, red. K. Górski, S. Hrabec, t. IV: L-M, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 187.

³⁴ Por. M. Kucala, *Od „Bogurodzicy” do...*, op. cit., s. 137-138. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

Określenie **Madonna Katyńska z zakneblowanymi ustami** (1 użycie) jest jedynym z występujących w *Litanii do Matki Bożej Królowej Męczenników*. Jest to synonimiczna nazwa Matki Bożej Katyńskiej zwanej także Matką Bożą Kozielską – symbolu polskiej martyrologii na Wschodzie. Jej wizerunek nawiązuje do obrazu Matki Bożej Ostrobramskiej. W litanii jest to forma rozbudowanej konstrukcji przydawkowej.

Początki kultu Madonny z Puszczy sięgają przełomu XVII i XVIII w. Szczególną czcią darzą Ją leśnicy, gdyż jest im wyjątkowo bliska – jak pisał ks. Jan Twardowski – „pachnąca świerkami i cała w wiewiórkach”. Słynący łaskami wizerunek Madonny z Puszczy jest kopią cudownego obrazu Matki Bożej Śnieżnej z rzymskiej bazyliki Santa Maria Maggiore. Wizerunek z Ostrów Tuszowskich powstał w 1630 r., o czym świadczy data umieszczona na obrazie. Odwołanie do tego Maryjnego wizerunku pojawia się jednostkowo w rozbudowanym wezwaniu:

Madonno z puszczy –
z Ostrów Tuchowskich
Tarnowa bliska
pachnąca świerkami
cała w wiewiórkach
módl się za nami (s. 375).

Kolejnym nazwaniem z członem *Madonna* jest również jednostkowa apostrofa:

Madonno Inwałdzka –
któraś skruszyła
herszta ze zbójami
módl się za nami (s. 379).

Rozbudowana forma *Madonna Inwałdzka, która skruszyła...* jest z kolei synonimiczną formą tytułu *Matka Boska Inwałdzka*³⁵, której cudowny obraz, malowany temperą na desce dębowej, znajduje się w głównym ołtarzu kościoła we wsi Inwałd na obrzeżu Beskidu Małego. Według tradycji, wizerunek ten został ofiarowany kościołowi przez herszta zbójników grasujących w okolicy na początku XVII w., którzy zrabowali obraz Matki Bożej z wotami i srebrną ramą, zaś wkrótce po rabunku herszt zachorował. Wtedy we śnie ukazała mu się Matka Boża i kazała zanieść wizerunek do proboszcza w Inwałdzie. Rozbójnik posłuchał i w pobliżu

³⁵ Zob. np. <http://karpaccy.pl/matka-boza-zbojnicka-w-beskidzkim-sanktuarium-plaj-8/> [dostęp: 10.03.2017].

kościół ufundował drewnianą kapliczkę, następnie umieścił tam obraz, który wkrótce zasłynął cudami, a z czasem został przeniesiony do kościoła³⁶.

4. Nazwania z komponentem *Maryja*

4.1. *Maryja – Matka Syna Bożego i współuczestniczka na drodze do zbawienia* (163 jednostki, 165 użyc)

163 jednostki w 165 użyciach służą ukazaniu Maryi jako Matki Jezusa, wraz z historią Jego życia – od zwiastowania i narodzin do męki i zmartwychwstania. Są to dwu- i wieloczłonowe konstrukcje z komponentem *Maryja* i przydawkami wskazującymi Jej związek z Synem Bożym, np. *Maryja Matka Boga* (2 użycia) oraz jednostkowo przywołane m.in.: *Maryja Matka Jezusa*; *Maryja, Matka Mesjasza Jezusa*; *Maryja, Matka Syna Bożego*; *Maryja, Matka Żywego Boga*; *Święta Maryja Matka Boża*; *Święta Maryja Święta Boża Rodzicielka*; *Święta Maryja, Matka i Oblubienica Chrystusa*; *Święta Maryja, Matka Jezusa ukrzyżowanego*; a także jednostkowo występujące peryfrastyczne konstrukcje, jak: *Maryja, Matka Króla światów górnych i dolnych*; *Maryja, Matka naszego Boskiego Przyjaciela*.

Inne wezwania z tej grupy mają najczęściej konstrukcję wyrażen i zdań opisujących wydarzenia biblijne lub do nich nawiązujących:

- **pochozenie Maryi i życie w rodzinie**: *Maryja, Dziecko jedyne Joachima i Anny*; *Maryja, Boski Dar upragniony przez Joachima i Annę*; *Maryja, Józefowi sprawiedliwemu poślubiona*; *Maryja, która otrzymała na męża i towarzysza najczystszeo Świętego Józefa*; *Maryja, Oblubienica cieśli Józefa*; *Maryja, wierna Małżonka swego męża*;
- **zwiastowanie**: *Maryja z dnia Zwiastowania, ważąca słowa anioła*; *Maryja, która otrzymała przez Archanioła Gabriela najradośniejszą wiadomość*; *Maryja, której Archanioł Gabriel zwiastował poselstwo niebieskie*; *Maryja, której duch rozradował się w Panu*; *Maryja, po której słowach „niech się stanie” zostały uweselone niebo i ziemia*; *Maryja, od Anioła pokornie pozdrowiona*;
- **nawiedzenie św. Elżbiety**: *Maryja, która napelniła błogosławieństwem cały dom Elżbiety*; *Maryja, która pozostała przez trzy miesiące u Elżbiety*; *Maryja, która sprawiła tak wielką radość Elżbiecie*; *Maryja, którą Elżbieta nazwała Matką Pana swego*; *Maryja, którą*

³⁶ Są również inne legendy na temat pochodzenia obrazu. Zob. ibidem.

- święta Elżbieta powitała słowami: Błogosławiony owoc żywota Twojego; Maryja z pagórków judzkich, niosąca radość Elżbiecie;*
- **narodzenie Jezusa:** *Maryja, która w ciele zrodziła Stworzyciela ludzkiego rodzaju; Maryja, która wydałaś na Świat Syna Bożego i karmiłaś Go swą piersią; Święta Maryja, która Dziecię porodziła – Wcielonego Boga, aby ludzi nauczał żyć i cierpieć; Maryja, wychowująca Dawcę Życia; Maryja, w Noc betlejemską, ścieląca w żłobie Dzieciątku; Maryja, Służebnica, która zrodziła Wyzwoliciele stworzenia;*
 - **ofiarowanie Jezusa w świątyni:** *Maryja z Ofiarowania, dająca Syna i Siebie; Święta Maryja, która Jezusa do świątyni niosła, aby Go Bogu Ojcu ofiarować;*
 - **ucieczka do Egiptu:** *Maryja, do Egiptu z Synem uciekająca; Maryja z ziemi egipskiej, chroniąca Boskie Dzieciątko; Maryja, Uciekiniarka egipska; Maryja, z Egiptu wracająca.*
 - **Kana Galilejska:** *Maryja z godów weselnych, bliska ludzkiemu szczęściu; Maryja z Kany Galilejskiej; Maryja galilejska z Kany i Kafarnaum;*
 - **męka, śmierć krzyżowa i zmartwychwstanie Jezusa:** *Maryja Najświętsza, której serce miecz boleści miał; Maryja przy krzyżu; Maryja z Drogi Krzyżowej, w bólu idąca za Synem; Maryja, Krwią z ran Syna płynącą z grzechów nas obmywająca; Maryja, która słyszała ostatnie słowa Syna; Maryja, która spotkała Twego Syna ciężki krzyż; Maryja, Matka Bolesna, do końca wierna w przyjaźni; Maryja, Matka pod krzyżem Janowi i nam oddana; Maryja, mieczem boleści przeszyta; Maryja, mieczem swych boleści wszelkie zło od nas oddalająca; Maryja, morze gorzkości, smutkiem napelniona; Maryja, na krzyżowe drogi czekająca; Maryja, pod krzyżem Syna swego stojąca; Maryja, przerażona biczowaniem Króla; Maryja stojąca pod krzyżem; Święta Maryja, zwierciadło męki Pańskiej. Te z kolei nawiązują do XIII-wiecznej sekwencji *Mater Dolorosa/Stabat Mater (Dolorosa)*, włączonej do liturgii rzymskokatolickiej w 1727 roku. Autorstwo hymnu, który rozpoczynają słowa *Stabat Mater dolorosa, iuxta crucem lacrimosa, dum pendebat Filus*, przypisywane jest Jacopone da Todi (Jacobus de Benedictis) – włoskiemu franciszkaninowi³⁷. Treść hymnu nawiązuje do boleści Najświętszej Panny, jest swoistym nawoływaniem do współczucia, które winna odczuwać każda dusza chrześcijańska³⁸.*

³⁷ Por. W. Kopaliński, *Słownik mitów...*, op. cit., s. 927.

³⁸ Por. D. Fouilloux i in., *Kultura biblijna. Słownik*, Warszawa 1997, s. 154-155.

Nazwania z tej grupy są jednostkowymi, najczęściej peryfrastycznymi i metaforycznymi konstrukcjami, które kreują Maryję jako postać przynależącą do świata ziemskiego i niebieskiego, odczuwającą boleść Syna, współcierpiącą wraz z Nim, ale pochodzącą ze zwyczajnej ziemskiej rodziny, wybraną przez Boga, konsekwentną w działaniu i wierną do końca. Z wezwań litanijnych można zatem odtworzyć historię Maryi jako współuczestniczki w życiu i śmierci Chrystusa.

4.2. Formy motywowane miejscem kultu (25 jednostek, 25 użyc)

Formy przyporządkowane Maryi, a motywowane miejscem kultu bądź symbolem maryjnym, rodziły się w języku ze względu na miejsce cudu lub świątyni. Poświęcanie kościołów Najświętszej Maryi Pannie miało miejsce już w IV wieku, co było wyrazem odwagi, gdyż maryjne sanktuaria urządzano w miejscach kultu pogańskich bogi³⁹. Wiele miejscowości, do których pielgrzymują wierni, zawdzięcza swe powstanie maryjnym obrazom z wizerunkami Bożej Matki, przed którymi wznoszono modlitwy – szczególnie z prośbą o wstawiennictwo⁴⁰. Maryjne miejscowości pielgrzymkowe z XIX i XX wieku powstawały głównie po objawieniach Matki Bożej i ich kościelnym uznaniu, jak La Salette (1846 r.) i Lourdes (1858 r.) we Francji, Fatima w Portugalii (1917 r.) czy Banneux w Belgii (1933 r.)⁴¹. W litaniiach odnajdujemy 25 takich jednostek w 25 użyciach, z nich zaś największą grupę (11 jednostek, 11 użyc) stanowią nazwania związane z La Salette. Objawienia, które miały miejsce w La Salette 19 września 1846 roku, interpretowane są jako wyraz pomocy wiernym oraz roli Maryi – Orędowniczki i Pośredniczki między Chrystusem i ludzkością oczekującą zbawienia⁴². Są to m.in.: *Maryja Saletyńska, Ognisko gorliwości i apostołstwa; Maryja Saletyńska, Pośredniczka wszechmocna; Maryja Saletyńska, pragnąca być znaną i wzywaną po całym świecie; Maryja Saletyńska, przypominająca światu sprawiedliwość Bożą i karę za grzechy; Maryja Saletyńska, z dobrocią nalegająca, abyśmy się do Niej nieustannie uciekali; Maryja Saletyńska, Źródło zbawienia dla biednych grzeszników.*

Pozostałe nawiązują np. do objawień w Gietrzwałdzie z 1877 roku: *Najświętsza Maryja Pani Gietrzwałdzka*; w Lourdes (1858 r.): *Niepokalana Maryja, która się w Lourdes objawiła* oraz do miejsc kultu, np.: *Święta Maryja w obrazie licheńskim; Maryja, co w Ostrej świeci Bramie; Maryja, paulińska z Jasnej Góry.*

³⁹ Por. A. Lapple, *Maryja w wierze...*, op. cit., s. 69-71.

⁴⁰ Do modlitw maryjnych zaliczamy np.: *Akatyst, Różaniec, Zdrowaś Maryjo, Pod Twoją obronę*. Por. ibidem; *Mały słownik maryjny*, op. cit., s. 52. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Por. L. K. Scheffczyk, *Maryja Matka i Towarzyszka Chrystusa. Podręcznik mariologii*, Kraków 2004, tłum. J. Tumielewicz, s. 273-274.

4.3. Maryja – Matka ludzi (134 jednostki, 147 użyć)

Macierzyństwo Maryi Matki, dotyczące zarówno Chrystusa, jak i wszystkich ludzi, przejawia się w bezwarunkowej miłości względem dziecka, opiece, czułości, trosce, ale także wstawianictwu i orędownictwu u Boga Ojca, o czym świadczą głównie jednostkowo użyte wyrażenia z komponentem *Maryja* (94 jednostki), wskazujące na macierzyńską opiekę nad grupami, stanami, ale też poszczególnymi, imiennie wymienionymi osobami, jak np.: *Maryja, wszystkim narodom dana*; *Maryja, Matka Europejczyków*; *Maryja, Matka wszystkich Polaków*; *Maryja, Matka przyjaciół Boga*; *Maryja, Matka strapionych*; *Maryja, Matka Prymasa Tysiąclecia*; *Maryja, Matka Jana Pawła II* itd.

Za pomocą składników: *Pośredniczka*, *Wspomożycielka*, *Opiekunka*, *Pocieszycielka*, *Przyjaciółka*, *Nadzieja* kreuje się profil Maryi bliskiej ludziom – tej, do której wierni zwracają się z różnymi prośbami i otrzymują pomoc, wypraszającej dla nich łaski, będącej towarzyszką i drogowskazem w życiu codziennym⁴³. Są to m.in. następujące grupy nazwań:

- z komponentem **nadzieja** (21 jednostek, 27 użyć): *Maryja, Matka świętej nadziei*; *Maryja, nadzieja braci rozdzielonych*; *Maryja, nadzieja grzeszników*; *Maryja, nadzieja kapłanów*; *Maryja, nadzieja matek*; *Maryja, nadzieja nasza*; *Maryja, nadzieja nieustanna*; *Maryja, nadzieja zniechęconych i załamanych*; *Maryja, nadzieja zrozpaczonych*;
- z komponentem **pociecha/Pociecha**, **Pocieszenie**, **Pocieszycielka**, **otucha** (10 jednostek, 12 użyć): *Maryja, Matka Pocieszenia*; *Maryja, Pociecha strapionych* (po 2 użycia); pozostałe użyte raz: *Maryja, pociecha zrozpaczonych*; *Maryja, Pocieszycielka nasza*; *Maryja, Pocieszycielka w godzinach zagubienia*; *Maryja, pokutującego Piotra po zaparciu jedyna otucha*;
- z komponentem **Pośredniczka** (2 jednostki, 2 użycia): *Maryja, nawróconego łotra na krzyżu Pośredniczka*; *Maryja, Pośredniczka nasza u Twego Syna*;
- z komponentem **ucieczka** (4 jednostki, 6 użyć): *Maryja, ucieczka grzeszników* (2 użycia), *ucieczka grzesznych*; *Maryja, ucieczka przemożna grzeszników*; *Święta Maryja, do której uciekamy się w ucisku*;

⁴³ Za A. Wojtczakiem: „W ramach dziękczynienia rodzą się przepiękne imiona, uwydatniające to, w czym konkretnie Maryja okazała człowiekowi wsparcie, np. „Matka Pocieszenia”, „Matka Dobrej Rady”, „Matka Miłosierdzia”, „Matka Nadziei”, „Przyczyna Naszej Radości”, „Uzdrowienie Chorych”, „Ucieczka Grzesznych”, „Królowa Pokoju”, „Królowa Polski”. Por. A. Wojtczak, *Matka i Królowa...*, op. cit., s. 16-17. Według autora tej rozprawy, są to tytuły i deskrypcje.

- z komponentem **wspomożenie, wspomóżycielka** (3 jednostki, 3 użycia): *Maryja, wspomozenie chrześcijańskie; Maryja, wspomozycielka wiernych; Święta Maryja, wspomozenie ubogich.*

Związek Maryi Matki z ziemskimi Jej dziećmi podkreśla zaimek dzierżawczy *nasza*, jak w określeniach: *Maryja, Matka i Przyjaciółka nasza; Maryja, Orędowniczka nasza*. Tak skonstruowane wielowyrazowe określenia z komponentem *Maryja* wskazują na szczególne relacje niebieskiej Matki z wiernymi.

Oddzielną grupę stanowi szereg jednostkowych metaforycznych peryfraz, jak np. *Święta Maryja, port naszego zbawienia; Święta Maryja, prawda Proroków; Święta Maryja, radość zasmuconych; Święta Maryja, skarb wierzących; Maryja, zdrowie niemocnych; Maryja, siła łęklivych; Maryja, słodycz nasza; Maryja, nasza siostra; Maryja, nasze słońce; Maryja, nasze światło*; za pomocą których Matka Boża jawi się także jako bliska wiernym, dająca siły, prowadząca do Boga, wspierająca na drodze do zbawienia. Pełnią one także funkcję uwznioślającą, liryzującą, sakralizującą.

4.4. Maryja – Królowa, Pani (36 jednostek, 39 użyc)

W historii polszczyzny rzeczowniki *pani* i *królowa* występują głównie w ujęciu synonimicznym, gdyż *pani* to kobieta mająca władzę nad kim albo nad czym, władczyni, a także żona pana; *królowa* natomiast to inaczej żona króla. Jest to również kobieta, która sprawuje władzę w królestwie, monarchini. W staropolszczyźnie używano tych określeń w odniesieniu do Bożej Matki rzadziej niż obecnie, Jej przynależy określenie *Królowa niebios*⁴⁴.

Tytuł *Królowej* przyznała Maryi tradycja chrześcijańska IV wieku w celu dowartościowania Jej niezrównanego dostojeństwa i potęgi. Stopniowo tytuł ten rozpowszechnił się wśród ludu, by w końcu utrwalić się w liturgii (*Salve Regina, Regina coeli*) i pobożności ludowej (*Litania loretańska*, XV-wieczne misterium różańcowe) i stać się motywem ikonografii, która często prezentuje ukoronowanie Maryi. Uznawanie Maryi za królową wpisało się w tradycję oraz historię Kościoła i w 1954 roku papież Pius XII ustanowił liturgiczne święto Maryi Królowej. Z tej okazji ogłosił najważniejszy dokument magisterium Kościoła o królewskiej godności Maryi – encyklikę *Ad coeli Reginam* z 11.10.1954 roku. Ostatnio przejawia się dążność do uznawania królewskiej władzy Maryi tylko za zwykły symbol,

⁴⁴ Por. M. Kucala, *Od „Bogurodzicy” do...*, op. cit., s. 137; SJPSzym I, s. 1056. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

a nawet skłonność do odrzucania pojęć królestwo, królowa ze względów socjologicznych. Ich ładunek uczuciowy tłumaczy się jako dwuznaczny, ponieważ wskazują one na modele władzy, które się skompromitowały, przeminęły i są sprzeczne z zasadami autonomii ludzkiej i demokracji⁴⁵.

Nazwania z komponentem **Królowa, Pani** wskazują na związek Maryi z Bogiem, który jest panem, władcą, oraz Synem – Chrystusem, królem wszechświata. Wyrazu *Pani* jako określenia Maryi nie notuje żadne źródło sprzed połowy XV wieku, *Królowa* zaś pojawia się w *Salve Regina*⁴⁶, w modlitewniku Nawojki z końca XV wieku. Nadawanie Maryi tytułów *Królowa* i *Pani*, utworzonych na bazie *Król* i *Pan*, które Pismo św. przede wszystkim przyznaje Bogu, wynika m.in. ze współuczestnictwa Maryi w tajemnicy Wcielenia i Odkupienia Chrystusa. Istotny jest również udział Maryi w miłosierdziu okazywanym przez Boga – szczególnie względem grzeszników, dlatego i do Niej zaczęto zwracać się w modlitwach z prośbą o zmiłowanie⁴⁷. Tak też przekazują modlitewne intencje w litaniach ich autorzy, przywołując tytuły: *Królowa, Pani* oraz deskrypcje utworzone na ich podstawie, co odzwierciedlają m.in. określenia: *Maryja Królowa miłosierdzia; Maryja Matka Kościoła i Królowa Polskich Męczenników; Maryja, Królowa Anielska, na prośbę św. Franciszka odpust zupełny u Syna swego wyprasająca; Święta Maryja, najłaskawsza Pani*.

Rangę i obszar królowania podkreśla nazwanie: *Maryja, Świata Królowa, całego Kosmosu Pani*, zaś cnoty królowej wezwania: *Święta Maryja, najłaskawsza Pani; Maryja Królowa miłosierdzia*.

Najliczniej występują rozbudowane określenia z wyrażeniem *Królowa Anielska* z *Litanii do Matki Bożej Anielskiej Pani Dąbrowy i Pani Zagłębia* (s. 335-337), np.: *Święta Maryja, Królowa Anielska, od aniołów różne posługi odbierająca; Święta Maryja, Królowa Anielska, przez aniołów do nieba wzięta; Święta Maryja, Królowa Anielska, przez anioła łaski pełną nazwana; Święta Maryja, Królowa Anielska, przez anioła o zachowaniu dziewictwa zapewniona; Święta Maryja, Królowa Anielska, przez aniołów w Betlejem otoczona; Święta Maryja, Królowa Anielska, z aniołami ludzkiego zbawienia strzegąca*, co podkreśla relację i związek Matki Bożej z aniołami, które towarzyszą Jej od momentu zwiastowania, pełniąc względem Niej służebną rolę.

⁴⁵ Por. *Mały słownik maryjny*, op. cit., s. 34-35. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

⁴⁶ *Salve Regina* pochodzi z przełomu X i XI wieku, jej autorstwo przypisuje się biskupowi Piotrowi z Compostelli (952-1002). Por. A. Lapple, *Maryja w wierze...*, op. cit., s. 61.

⁴⁷ Por. *Ewangelia miłosierdzia*, red. W. Granat, Poznań-Warszawa 1970, s. 113-173; teologia św. Fulberta z Chartres, który określa Maryję Łaskawą Matką Miłosierdzia, czyli *Propitia misericordiae Mater*.

Z Matką Bożą od zarania państwowości powiązane są losy narodu polskiego. Już u kronikarza Długosza pojawia się nazwanie *Królowa nasza*, które świadczy o czci, jaką otaczano Maryję; zaś w XVI wieku Grzegorz z Sambora nazywał Maryję *Częstochowską Królową Polski i Polaków*. Do rozpowszechnienia tytułu *Królowa Polski* przyczyniła się w XVII wieku relacja jezuitę włoskiego o. Juliusza Mancinello, któremu Maryja w objawieniach miała oznajmić, by zakonnik nazywał ją *Królową Polski*. Oficjalnie tytuł ten został nadany Matce Bożej w czasie najazdu szwedzkiego po obronie Jasnej Góry, gdy w 1656 roku król Jan Kazimierz w katedrze lwowskiej w swoim ślubowaniu obrał Maryję patronką polskiego narodu, a biskup chełmski Krzysztof Jan Szembek uroczystie ukoronował jasnogórski obraz. Akt ten pogłębił istniejącą od dawna wśród Polaków świadomość bycia pod szczególną opieką Bogarodzicy jako Królowej Polski, co przypieczętowano zapisem w konstytucji sejmowej z 1764 r. Do dziś 3 maja Kościół obchodzi święto Królowej Polski, ustanowione przez Piusa XI w 1923 roku⁴⁸. Do historii narodu nawiązuje dwukrotnie użyty tytuł *Maryja Królowa Polski*.

4.5. Maryja – Panna I Dziewica (27 jednostek, 47 użyc)

Profil Matki Boga ma ścisły związek z profilem Maryi – Dziewicy, gdyż „Maryja Panna razem to połączyła: Panieństwo i macierzyństwo; i w Panieństwie kwitła i owoc żywota – Jezusa Chrystusa wydała”⁴⁹. Wybraństwo na Matkę Boga było zaplanowane, ustalone i wykonane przez Boga za pośrednictwem Archaniola Gabriela. Obraz Maryi Panny budują nie tylko epitety podkreślające czystość i będące komponentami nazwań Maryjnych, ale także wyeksponowane cechy Tej, która jest nieskalana grzechem, święta, wolna od zmayı grzechu pierworodnego i jako jedyna zjednoczyła w sobie uznawane za najwyższe, jednak wykluczające się wartości – macierzyństwo i dziewictwo. Są to takie nazwania, jak np.: *Najświętsza Maryja Panna* (14 użyc); *Dziewica Maryja* (5 użyc); *Maryja Dziewica* (2 użycia); *Maryja zawsze Dziewica*; *Błogosławiona Dziewica Maryja* (po 1 użyciu).

Nieskończenie czysta i piękna Najświętsza Maryja Panna została także obdarowana szczególnymi przywilejami, jak: nieskalana (*achrantos*), bez skazy (*amomos*), nieznająca zła (*apeirokakos*), całkowicie nieskalana (*panachrantos*), całkowicie bez skazy (*panamomos*), całkowicie święta (*panagija*) oraz całkowicie uświęcona (*panagijotate*)⁵⁰, co podkreśla dookreślenie przydawkowe *najświętsza*

⁴⁸ Ibidem, s. 36-37. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

⁴⁹ J. Krukowski, *Kazania na uroczystości i inne święta Najświętszej Maryi Panny tudzież nauki majowe*, Kraków 187, s. 39.

⁵⁰ Ibidem.

w jednostkowych określeniach: *Najświętsza Dziewica Maryja; Najświętsza Maryja Panna chwalebna Rodzicielka swojego Syna; Najświętsza Panna; Najświętsza Panna Maryja.*

5. Maryja – wzór (17 jednostek, 17 użyć)

Inne nazwania z członem *Maryja* (17 jednostek, 17 użyć) podkreślają cnoty wyróżniające Maryję, jak: podobieństwo do Boga, dobroć, łaskawość, miłosierdzie, pokora, mądrość, roztropność. Są to zarówno tytuły nadane w Kościele, jak i konstrukcje utworzone przez autorów litanii, którzy szczególnie podkreślają świętość Matki Bożej za pomocą takich określeń, jak: *Maryja, czyste Zwierciadło i przykład posłuszeństwa; Maryja, Matka Miłosierdzia i Wzór Łaskawości; Maryja, Mistrzyni wiary dziecięcej; Maryja, przykład szczególny dziewictwa; Maryja, służebnica Pana, wspaniały przykład wierności; Maryja, wzór godności kobiety; Maryja, wzór kobiecości; Maryja, wzór najpiękniejszych uczuć ludzkich; Maryja, wzór ofiarnej miłości; Maryja, wzór przyjaźni małżeńskiej Święta Maryja, obraz wszelkich cnót; Święta Maryja, przykład pokory; Święta Maryja, przykład wszystkich cierpiących matek; Święta Maryja, wzór czystości, a także formy rozbudowane: Święta Maryja, dzięki której przez swoją pracę dla Pana misjonarze rozszerzają Kościół Boży na całą ziemię; Święta Maryja, którą naśladowując wielu poświęciło się ofiarnej pracy dla ludzi, aby przez służbę bliźnim uczyć ich miłowania Boga; Święta Maryja, którą naśladowując, wielu ludzi poświęciło swoje życie Bogu, aby Mu wiernie służyć aż do śmierci.*

Nazwania z tej grupy potwierdzają tezę, wedle której Maryja jako pierwszy i doskonały uczeń Chrystusa może być stawiana za wzór do naśladowania w sferze wiary, nadziei i miłości, w tym całkowitej służby Chrystusowi⁵¹. Rozbudowane deskrypcje podkreślają w kazaniach cechy najlepszej z Matek, która jest najświętsza, mądra, prawa, cna a jednocześnie po ludzku dobra i pełna miłości. Przydawki w Maryjnych nazwaniach budują obraz wzorcowego macierzyństwa, które charakteryzuje się przestrzeganiem Bożych nakazów, życiem według ustalonego prawa oraz bezgraniczną miłością, oddaniem, poświęceniem, dobrocią, czułością, życzliwością. „Maryja ukazuje prawdziwe i trwałe wartości, które uszlachetniają człowieka, ubogacają i wywyższają jego człowieczeństwo”⁵².

⁵¹ Por. *Mały słownik maryjny...*, op. cit., s. 87.

⁵² *Maryja w tajemnicy...*, op. cit., s. 276.

6. Maryja – Gwiazda (9 jednostek, 9 użyć)

Określenie *Gwiazda Zaranna* (grec. *orthos*, łac. *aurora*, *stella matutina*) – podobnie jak nazwania synonimiczne *Gwiazda Poranna* i *Jutrzenka* – należy do najstarszych i najbardziej popularnych nazwań Maryi. W analizowanych litaniiach 9 razy występuje wezwanie z komponentem *gwiazda*. Uzupełnieniem konstrukcji jest zawsze epitet dookreślający metaforycznie rolę Matki Bożej bądź Jej szczególną cechę, np. *Święta Maryja, gwiazda na niebie najjaśniejsza*; *Święta Maryja, jasna gwiazda morska*; *Święta Maryja, piękna gwiazda zaranna*. Deskrypcja *Maryja Gwiazda Pocieszenia* przywołuje Maryję pocieszycielkę i opiekunkę, bliższą człowiekowi, natomiast *Maryja, gwiazda życia* jest metaforycznym obrazem Maryi Przewodniczki. Pozostałe z tej grupy to: *Maryja, Gwiazda ewangelizacji*; *Maryja, gwiazda Jakubowa*; *Maryja, gwiazda morska*; *Maryja, gwiazda zaranna*.

Nazwanie *Gwiazda Morska* przypisane jest Maryi – patronce marynarzy, która prowadzi szczęśliwie ich statki, wraz z załogami, do portów. Maryja rozjaśnia drogę ziemską i pomaga każdemu dotrzeć do portu, którym jest niebo – jest zatem *Gwiazdą Przewodnią* dla wszystkich ludzi. W IX wieku powstał hymn *Ave Maris Stella*, odmawiany w czasie nieszporów w święta Najświętszej Maryi Panny⁵³. W sztuce średniowiecznej emblematem Bożej Matki była także *Gwiazda Polarna*⁵⁴. Określenie *Gwiazda zaranna* jest także wezwaniem litanijnym, zatem – z dużą dozą prawdopodobieństwa – pochodzi z XII wieku, w którym *Litania loretańska* powstała⁵⁵.

R. Ukleja w *Poradniku życia religijnego* tłumaczy, że: „Maryja Niepokalana zajaśniała w historii ludzkości jako Jutrzenka – Gwiazda zaranna, która sprowadziła na ziemię światłość przedwieczną – słońce sprawiedliwości – Zbawiciela”⁵⁶. Takie postrzeganie Maryi podkreślają zawarte w encyklice *Redemptoris Mater* słowa Jana Pawła II, według którego Maryja nie przestaje być Gwiazdą Przewodnią dla wszystkich, którzy pielgrzymują na drodze wiary⁵⁷. Od starożytności gwiazdy niczym przewodnicy pomagały w orientacji, np. Trzem Królom w drodze do Betlejem; od średniowiecza były natomiast atrybutami Maryjnymi i tak jak Madonna stanowiły źródło światła i wiodły myśli ku Bogu⁵⁸. Gwiazda

⁵³ Por. W. Kopaliński, *Słownik symboli...*, op. cit., s. 103. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

⁵⁴ Por. W. Kopaliński, *Słownik symboli...*, op. cit., s. 102.

⁵⁵ *Religia. Encyklopedia PWN*, op. cit., s. 270-271. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

⁵⁶ R. Ukleja, *Poradnik życia religijnego*, Warszawa 1999, s. 248.

⁵⁷ Por. *Maryja w tajemnicy...*, op. cit., s. 264

⁵⁸ Por. A.P. Chenel, S. Simarro, *Słownik symboli*, przekł. M. Boberska, Warszawa 2008, s. 71. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

prototypowo symbolizuje stałość, przewodnictwo, ochronę, czujność. Jest symbolem narodzenia, czystości i pokuty⁵⁹.

Dwa razy pojawia się wezwanie z komponentem *Jutrzenka*, która m.in. symbolizuje zapowiedź dnia, jasność, przebudzenie, zaranie, zmartwychwstanie, wiosnę, młodość, wzniosłość, radość, swobodę, wiarę, jak w deskrypcjach: *Maryja, Jutrzenka jaśniejąca, która zwiastowałaś światu przyjscie Słońca Sprawiedliwości*; *Maryja, jutrzienka powstająca*. Matka Boża – podobnie jak jutrzienka wyprzedzająca wschód słońca – poprzedziła przyjscie Jezusa –
Światłość świata.

7. Maryja w deskrypcjach florystycznych (13 jednostek, 13 użyc)

Kolejną grupę stanowią nazwania z członem *Maryja* nawiązujące do kręgu flory oraz związanej z nią symboliki, której głównym źródłem są Pieśń nad Pieśniami oraz Księga Syracha.

Kościół 15 sierpnia obchodzi uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, które ludowo określa się jako uroczystość Matki Bożej Zielnej, nazywanej w Czechach – Korzenną, w Niemczech – Kwietną, a w Estonii – Żytnią⁶⁰. Tego dnia święci się kwiaty, dożynkowe snopy i zioła kojarzące się ze zdrowiem i mocą uzdrawiania. W sztuce, szczególnie w malarstwie, często wizerunek Maryi ozdabia roślinność⁶¹.

Od imienia i postaci Maryi, która jest patronką ziemi, wiele roślin przyjmuje potoczne nazwy, wiele natomiast związanych jest z ludowymi wierzeniami i podaniami, np. dziurawiec nazywany jest *dzwonkami Matki Bożej*; dziewanna – *warkoczami Matki Bożej*, werbena pospolita⁶² – *koszyczkami Najświętszej Maryi Panny*. Wiele roślin w kulturze ma znaczenie symboliczne, jak lilia, która oznacza chwałę, królewskość, majestat, niewinność, dziewictwo i wstydlivość, a metaforycznie nieskazitelność i niewinność. W chrześcijaństwie także jest symbolem

⁵⁹ Por. ibidem. Zob. też J. Tresidder, *Słownik symboli*, op. cit., s. 61; W. Kopaliński, *Słownik symboli...*, op. cit., s. 102.

⁶⁰ Por. W. Zaleski, *Rok kościelny*, Warszawa 1993, t. II, s. 260-271.

⁶¹ M. Schongauer, „Madonna wśród róż”; R. Santi, „Madonna w zieleni”; J. Koloński, „Madonna z pachnącym groszkiem”. Por. np. *Maryja w polskiej pieśni, muzyce i sztuce*, op. cit., rozdz. VII; W. Beckett, *Historia malarstwa*, op. cit. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

⁶² *Werbena*, inaczej *witulka ogrodowa*, jest pachnącą rośliną leczniczą, o silnych właściwościach przeciwdziałających. Za: <http://www.magicznyogrod.pl/> hasło: werbena, (dostęp: 11.05.2011) oraz I. Kiliańska, *Kwiaty i krzewy ozdobne w ogródku*, op. cit., s. 171. Werbena – inaczej witulka, koszycko, koszyczko, koszyszko, koszyczysko, koszyszczo, żeleźnik, roślina z rodziny witułkowatych, zwyczajna albo lekarska, stąd nazwa koszyczki Najświętszej Maryi Panny. Por. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

nieskalaności i niewinności⁶³ Maryi, stąd określenia: *Maryja, lilia między cierniem*; *Święta Maryja, lilia między cierniami*. Lilia od starożytności miała duże znaczenie w symbolice i ceremoniach religijnych różnych narodów. Rzymianie interpretowali ten symbol jako nadzieję, zaś w sztuce chrześcijańskiej lilia oznaczała czystość, niewinność i dziewictwo. Lilia symbolizuje także chwałę, królewskość, wyborność, majestat, odrodzenie, dobroczynność, chrześcijaństwo, poza tym niewinności, czystości i dziewictwo Maryi Panny. Tłumaczy się również, że lilia miała wyrosnąć z łez Ewy opłakującej wygnanie z raju. W sztuce chrześcijańskiej biała lilia została nazwana w XIX wieku Madonną i stała się atrybutem św. Józefa i innych świętych. W kulturze lilia jako symbol królewskości i od starożytności jako oznaka królów ozdabiała ich korony, berła, herby; pierwotnie zaś stanowiła emblemat płodności albo opieki Matki Bożej lub św. Trójcy⁶⁴. W Palestynie, np. w górach Libanu, lilie kwitną wśród ciernistych krzewów i tam bujnie się rozwijają. Maryja, która symbolicznie zakwita pośród ostów i cierni grzesznego rodzaju ludzkiego i jako jedyna pozostaje dziewicą wśród matek, jest taką lilią⁶⁵.

Róża, zwana królową wszystkich kwiatów, jest symbolem doskonałości, piękna, radości i zdołi wizerunki Królowej Świata. W symbolice chrześcijańskiej oznacza m.in. dobroczynność, dziewiczość, łaskę – przymioty Maryi, nazywanej w litaniach *najśliczniejszą Różą wiosenną*. Wezwanie „Różo duchowna, módl się za nami” jest jeydnym z Litanii loretańskiej, zaś w wielu alegoriach czysta, piękna i bez kolców Róża Mistyczna symbolizowała Maryję⁶⁶. Według znawców, róża jest kwiatem doskonałym, mistycznym symbolem serca, centrum, koła kosmicznego oraz świętej, romantycznej i zmysłowej miłości. Biała róża zaś symbolizuje niewinność, nieskalaność i dziewictwo, podobnie jak lilia. Róża o barwie czerwonej, z kolcami, jest symbolem cierpiącego Jezusa, który umiłował człowieka.

Komponent *Maryja* jest ośmiokrotnie zestawiany z jednostką drzewo – w różnych jego gatunkach i w ten sposób tworząc kolejną grupę deskrypcji z kręgu flory. Symbolika drzewa jest bardzo bogata: m.in. symbolizuje ono drabinę do nieba, odradzanie się, jedność, wielkość, sprawiedliwość, królewskość, krzyż, odkupienie, miłość, ofiarę, nadzieję, piękno, mądrość, zdrowie, długowieczność,

⁶³ Por. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, op. cit., s. 197; J. Tresidder, *Słownik symboli*, op. cit., s. 111-112. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

⁶⁴ Por. W. Kopaliński, *Słownik mitów...*, op. cit., s. 665-666; W. Kopaliński, *Słownik symboli...*, op. cit., s. 197 i 352; D. Forstner, *Świat symboliki...*, op. cit., s. 111; J. Tresidder, *Słownik symboli*, op. cit., s. 111-112. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

⁶⁵ W *Akatyście* odnajdujemy wezwanie: „Raduj się, słodko pachnąca Lilio! Władczyni, napełnij wonią wierzących”. Por. D. Forstner, *Świat symboliki...*, op. cit., s. 187-189. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

⁶⁶ Por. A.P. Chenel, S. Simarro, *Słownik symboli*, op. cit., s. 210-212; W. Kopaliński, *Słownik symboli...*, op. cit., s. 352. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

odmłodzenie, odrodzenie, zmartwychwstanie, nieśmiertelność, miejsce przebywania boskich mocy, człowiek, macierzyństwo, kobiecość. Według symboliki biblijnej, **cedr** jest obrazem tego, co wyniosłe, wzniosłe, nieprzemijające⁶⁷; **drzewo oliwne** symbolizuje natomiast pokój, zgodę, równowagę, światło, zwycięstwo dobra nad złem, błogosławieństwo, nieśmiertelność, życie wieczne; **cyprys** – troskę, smutek, żalobę, śmierć, rozpacz, ale też trwałość, nieśmiertelność, życie pośmiertne, odrodzenie, zmartwychwstanie, świętość życia, zaś **drzewa terebintu**, czyli palestyńskiej odmiany dębu, rosną pojedynczo w Dolnej Galilei i na pustyni Negeb i są symbolem mocy i potęgi.

Nazwy Maryji z komponentem odnoszącym się do danego drzewa (*Maryja, drzewo cyprysowe na Górze Syjon; Maryja, drzewo jaworowe nad wodami; Maryja, drzewo palmowe w Kadesz; Maryja, drzewo terebintowe w gałęzie czci i łaski rozrośnięte; Maryja, drzewo żywota; Maryja, piękne drzewo oliwne na polu świata; Maryja, urodzajne Drzewo oliwne; Maryja, wyniosłe drzewo cedrowe na Libanie*) metaforycznie odzwierciedlają cechy Matki Bożej, tj. piękno, majestat, dobroć, łaskawość; a także Jej szczególną rolę w życiu Chrystusa i wiernych.

Kolejną grupę (8 jednostek, 8 użyć) stanowią nazwy z członami: *ogród* bądź *raj* i są to: *Maryja, ogród obfitujący w winną latorośl; Maryja, ogród urodzajny bez wszelkiej uprawy i zasiewu; Maryja, ogród zamknięty, którego nie tknął sierp zniszczenia; Maryja, ogród, w którym Duch czysty pielęgnował kwiat, jaki z różdżki Jessego objawił się bez skazy; Maryja, raj szczęśliwości; Maryja, raj nieśmiertelności; Maryja, roślina nieskażona; Święta Maryja, raj rozkoszy, w liliach i różach męki*. Ogród i raj symbolizują m.in. tajemnice duszy, szczęście, odkupienie, modlitwę, czystość, zbawienie, dziewictwo, potęgę, piękno, ciało ludzkie, życie, miłość, starożytność⁶⁸. Biblijny ogród, zamieszkały przez pierwszych ludzi, Adama i Ewę, symbolizuje bezgrzeszny byt ludzkości.

8. Pozostałe nazwania na bazie imienia Maryja

Źródłem pozostałych nazwań z członem imiennym jest Pismo Święte i historia Matki Bożej, a także pobożność ludowa i formy kultu, w tym *Litania loretańska*. Zaliczamy do nich m.in. nazwania z komponentem: *arka, brama, gołębicą/synogarlica, źródło*, tj. *Maryja, arka mieszcząca całą pełnię Trójcy; Maryja, arka*

⁶⁷ Za: D. Forstner, *Świat symboliki...*, op. cit., s. 158.

⁶⁸ Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

większa i wspanialsza niż arka Noego; Maryja, prawdziwa Arka; Maryja, zbawienienna arka Noego; Święta Maryja, Arka Noego, grzeszników od potopu, ognia wiecznego zawracająca, a w dwudziestu tajemnicach unosząca się nad górami. Maryja w teologii porównywana jest do Arki Przymierza, która nie przemija i nie ma końca, co staje się źródłem wezwań litanijnych. Pod tym tytułem sławili Maryję ojcowie Kościoła⁶⁹.

W chrześcijaństwie Maryja jest sławiona jako czysta gołębica, która przyniosła gałązkę oliwną bliskiego wybawienia. W *Pieśni nad Pieśniami* mówi się tak o Niej w pełnym znaczeniu słowa, gdyż jest korzeniem i sercem kościoła⁷⁰. W litaniiach odnajdujemy nazwania: *Maryja, czysta synogarlica; Maryja, nieskalana gołębica*.

W starożytności brama była miejscem szczególnym: to wokół niej toczyło się całe życie handlowe, towarzyskie i społeczne. Jednocześnie brama była tym miejscem, przez które można się było dostać do miasta. Dlatego każda bitwa o miasto koncentrowała się głównie na tym właśnie miejscu: sforsowanie jej oznaczało ostateczną klęskę. Później, w czasach, gdy budowano już chrześcijańskie świątynie, brama w nich była symbolicznym miejscem przejścia ze sfery *profanum* do *sacrum*, ze świata do świętości. Od bramy zaczynała się już właściwie sfera święta. Maryja nazywana jest *Bramą Niebieską*, gdyż wydała na świat Jednorodzonego Syna Bożego, a Jej ciało stało się bramą, przez którą Jezus przyszedł na świat. W innym aspekcie, jest Ona pośredniczką między sferami *sacrum* i *profanum* i jest tą bramą, przez którą Bóg udziela wiernym swoich łask. W litaniiach odnajdujemy nawiązujące do tej symboliki określenia: *Maryja, brama niebieska; Maryja, brama wschodnia zamknięta; Maryja, brama zamknięta, przez którą przeszedł Jednorodzony; Maryja, brama zamknięta, ustawiona na wschodzie; Maryja, brama, która wprowadza Króla zamkniętych podwoi; Maryja, brama, przez którą na świat weszła światłość oświecająca każdego człowieka*.

Matkę Bożą czci się również pod tytułem *źródła*. W liturgicznych tekstach wschodniego i zachodniego Kościoła wzywa się Maryję jako *źródło wody żywej, źródło czystości sumienia, źródło zbawienia, źródło miłości, źródło łaski, źródło zapieczętowane (Akatyst)*. Bóg zatroszczył się, aby Maryja – nieskalane źródło, z którego wytryśnie „woda życia”, pozostała Jego wyłączną własnością. Przez Nią Pan Bóg otworzył nam „zdrój zbawienia”, ponieważ Maryja w przedziwny sposób zrodziła Słowo Wcielone – „źródło wody żywej”, stąd nazwania: *Maryja, źródło całą ziemię nawadniające; Maryja, źródło światłości; Maryja,*

⁶⁹ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 386-388.

⁷⁰ Za: D. Forstner, *Świat symboliki...*, op. cit., s. 228-232.

źródło wybrane; Maryja, źródło żywota; Święta Maryja, źródło nadziei i wiary; Święta Maryja, źródło najśłodszej miłości. Źródło jest symbolem czystości, płodnej obfitości, macierzyństwa (źródłany tzn. czysty). Symbolizuje także prawdę, mądrość, siłę życiową, odnowę, oczyszczenie, pragnienie. Jest obrazem duszy jako źródła życia wewnętrznego.

Wnioski

W analizowanym zbiorze litanii odnajdujemy łącznie 655 nazwań Matki Bożej w 873 użyciach, do których zaliczamy: imię Maryja, formy Maria oraz Madonna oraz konstrukcje, których komponentem są wyżej wymienione imiona.

Najczęściej używaną formą imienia Bożej Matki jest trój sylabowa konstrukcja *Maryja* (łącznie 136 użyć), co świadczy o świadomości językowej autorów tekstów, którzy posługują się głównie formą przynależną wyłącznie Matce Boga i w ten sposób ją wyróżniającą.

Formę dwusylabową *Maria* odnajdujemy w litaniiach 27 razy, z czego 5 użyć występuje z przydawką dopełniającą treść nazwania (*na Piaskach, z Betlejem, z Egiptu, z Nazaretu, z Libanu*). Oprócz podstawowej formy, autorzy posługują się pokrewną formą *Madonna* (łącznie 4 jednostki w 4 użyciach: *Madonna Inwałdzka, z puszczy, Katyńska, troskliwa*).

Popularność trój sylabowej formy imienia Maryja jest wyrazem szczególnej czci, którą autorzy litanii jako wyraziciele prostego ludu oddają Matce z nieba, traktując Jej imię jako szczególne, wyjątkowe, święte, ale jednocześnie bliskie, czułe, dobre, ciepłe, kochające, matczyne, co odzwierciedlają słowa:

Imię Maryja od czasu, gdy je nadano dziecięciu Joachima i Anny, wywołuje i będzie zawsze wywoływało wrażenie niezwykle – to imię tak słodkie, czyste, wdzięczne i święte; imię najbardziej rozpowszechnione, a zarazem najbardziej pospolite; imię, co choć nadane tym, którzy je noszą, nigdy do nich nie przywiera, nigdy do nich właściwie nie należy, tak dalece jest ono wyłączną własnością Matki Chrystusa⁷¹.

Imię Maryja, podobnie jak Maria, stanowi bazę do tworzenia rozbudowanych nazwań, za pomocą których kreuje się obraz Matki Bożej w profilach: Matki Syna Bożego i współuczestniczki w Jego życiu, męce i śmierci (163 jednostki, 165 użyć), Maryi – Matki ludzi (134 jednostki, 147 użyć), Maryi – Królowej, Pani (36 jednostki, 39 użyć), Maryi – Panny i Dziewicy (27 jednostek, 47 użyć), a także Wzoru kobiety i matki (łącznie 17 jednostek, 17 użyć). 25 jednostek (25 użyć)

⁷¹ A. Nicolas, E. Dąbrowski, *Życie Maryi Matki Bożej*, Warszawa 1954, s. 77.

nawiązuje do miejsc kultu, objawień, wizerunków Maryi. Oznacza to, że popularniejsza w tekstach modlitw litanijnych jest właściwa – przynależąca wyłącznie Najświętszej Matce trójsylabowa forma Jej imienia – stosowana zarówno jako jednostka samodzielna (imię), jak i komponent konstrukcji rozbudowanych (deskrypcji, tytułów).

Maryja jako Matka Syna Bożego i współuczestniczka w Jego życiu, męce i śmierci jawi się w 163 jednostkach (165 użyć). Nazwania te mają m.in. związek z pochodzeniem Maryi i życiem w rodzinie, zwiastowaniem, narodzeniem, ofiarowaniem, męką i śmiercią Jezusa. Są to jednostkowe, najczęściej peryfrastyczne i metaforyczne konstrukcje kreujące Maryję jako postać przynależącą do świata ziemskiego i niebieskiego, odczuwającą boleść Syna, współcierpiącą wraz z Nim, ale pochodzącą ze zwyczajnej ziemskiej rodziny, wybraną przez Boga, konsekwentną w działaniu i wierną do końca. Z wezwań litanijnych, np. można zatem odtworzyć historię Maryi jako współuczestniczki w życiu i śmierci Chrystusa, jak np.: *Maryja galilejska z Kany i Kafarnaum; Maryja judejska z Wieczernika i Golgoty; Maryja Najświętsza, która Jezusa w świątyni wykupiła; Maryja Najświętsza, której serce miecz boleści miał; Maryja, morze gorzkości, smutkiem napęlniona; Maryja, przyjmująca testament Syna; Maryja, rozpromieniona zmartwychwstaniem; Maryja, roztropna na wygnaniu.*

Maryja – Matka ludzi, przynależąca do świata ziemskiego i niebieskiego, pełniąc funkcje na ziemi, w niebie i z nieba, pośredniczy w kierowanych do Boga prośbach, wstawia się za swoimi dziećmi – szczególnie troszcząc się o ich zbawienie. Jest kochająca, dobra, czuła, wrażliwa, troskliwa, co przejawia się w zwyczajnych ludzkich sytuacjach. Odzwierciedlają to nazwania litanijne, jak np.: *Maryja pociecha nieszczęśliwych; Maryja nadzieja nieustanna; Maryja nadzieja w każdym czasie; Maryja ucieczka grzesznych; Maryja wspomóżycielka wiernych; Maryja matka wszystkich Polaków; Maryja Przewodniczka w życiu i wędrowaniu.*

Takie postrzeganie Maryi ma źródło w pobożności ludowej, która widoczna jest „w niezliczonych zwyczajowych przejawach czci dla Matki Pana”⁷². Maryja ponadto służy, wspiera, uczy wytrwałości, ufności, jednocześnie doświadcza ludzkiego cierpienia⁷³, przez co staje się szczególnie bliska wiernym. Za wstawiennictwem Matki Bożej dokonują się liczne cuda, które poświadczają wierni. W obrazie Maryi – pośredniczki, towarzyszki i opiekunki ludzi – odnajdu-

⁷² Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny sakramentów „*Wskazania i propozycje obchodu Roku Maryjnego*, nr 67. Tekst instrukcji opublikowany w „*Notitiae*” 1987, nr 23, s. 342-396 został przetłumaczony na język polski staraniem Komisji Episkopatu do spraw Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego, Wrocław 1987. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

⁷³ Por. M. Rybka, *Nazywanie Matki Boskiej...*, op. cit., s. 109. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

jemy przypisane Najświętszej Maryi Pannie najlepsze cechy człowiecze. Ludzki wymiar Maryi, obrazowanej w postawie miłującej, matki chroniącej swoje dzieci, jest najbliższy ziemskim dzieciom i najbardziej przez nie upragniony.

Kolejną grupę stanowią nazwania Maryi wzoru i ideału matki i kobiety (17 jednostek, 17 użyć). Wskazują one cechy i przymioty Maryi, będącej przykładem dla wiernych, stąd określenia: *Maryja przykład pokory*; *Maryja wzór najpiękniejszych uczuć ludzkich*; *Maryja obraz wszelkich cnót*. Wyjątkowość postaci, jej prostą, szczerą i niezachwianą wiarę podkreśla deskrypcja *Mistrzynie wiary dziecięcej*.

Do dziewictwa Maryi odnosi się w analizowanych tekstach łącznie 27 form (w 47 użyciach). Najpopularniejszymi określeniami są: *Najświętsza Maryja Panna* (13 użyć), a także *Dziewica Maryja* (5 użyć) i *Maryja Dziewica* (2 użycia). Pozostałe konstrukcje wielowyrazowe, zbudowane na bazie imienia, to m.in. *Najświętsza Rodzicielka Syna Maryja zawsze Dziewica*; *Niepokalana Dziewica Maryja*; *Rodzicielka Jego Dziewica Maryja*; *święta Dziewica Maryja*; *Święta Maryja*, *Dziewica najczulsza*; *Święta Maryja*, *Panna nad Pannami*; *Święta Niepokalana Dziewica Maryja*.

Nazwania dotyczące profilu Maryi Królowej i Pani (łącznie 36 jednostek, 39 użyć) wskazują przede wszystkim na związek Maryi z Bogiem – panem, władcą, oraz Synem – Królem wszechświata. Są to np. jednostkowo przywołane: *Maryja Królowa Niebieska*; *Święta Maryja niebios Królowa*. Maryja jawi się także jako Królowa wszechświata, nieba i ziemi, wszystkich ludzi i wszelkich stanów, a funkcję służebną pełni względem niej kręgi anielskie, co poświadczają jednostkowe deskrypcje: *Maryja Pani nasza*; *Święta Maryja Królowa Anielska Opiekunka naszego zbawienia*; *Święta Maryja Królowa Anielska Wspomożycielka dusz czyśćcowych*. Konstrukcje: *Maryja Królowa Polski* (2 użycia); *Święta Maryja Królowa Polskich Męczenników* (1 użycie) podkreślają nie tylko królowanie Maryi, ale również Jej opiekę i wstawiennictwo względem Polaków, dlatego mają szczególne znaczenie dla narodu polskiego.

Kolejną grupę z komponentem *Maryja* tworzą pozostałe tytuły deskrypcyjne, motywowane np. pobożnością ludową, a także będące konstrukcjami odautorskimi. Do grupy tej zaliczymy wyrażenia, np.: z komponentem *Arka* (5 jednostek, 5 użyć); z komponentem *Córa/Córka* (9 jednostek, 9 użyć); z komponentem *Gwiazda* (9 jednostek, 9 użyć), z komponentem *Źródło* (7 jednostek, 7 użyć), z komponentem *Brama* (6 jednostek, 6 użyć); z komponentem *Gołębica* (2 jednostki, 2 użycia); z komponentem *Jutrzenka* (2 jednostki, 2 użycia), np.: *Maryja prawdziwa Arka*; *Maryja Córa Boża*; *Maryja Gwiazda Zaranna*; *Maryja*

Źródło wybrane; *Maryja Brama Niebios; Maryja nieskalana Gołębica; Maryja Jutrzenka powstająca.*

Odrębną grupę stanowią deskrypcje z kręgu flory i fauny (łącznie 21 jednostek, 21 użyć), mające źródło głównie w biblijnej Pieśni nad Pieśniami i Księdze Syracha, a także w pobożności ludowej. Formy te nawiązują do symboliki chrześcijańskiej, np. *Maryja Roślina nieskażona; Maryja Ogród obfitujący w bujną latorośl; Maryja piękno drzewo oliwne na polu świata; Maryja najśliczniejsza Róża wiosenna.*

Pozostałe jednostki (180) są głównie określeniami poetyckimi, zindywidualizowanymi, najczęściej będącymi odautorskimi konstrukcjami autorów. Są to zwykle peryfrazy metaforyczne, które pełnią przede wszystkim funkcję poetycką i ukazują Matkę Bożą niebieską i ziemską, np.: *Maryja Nieustająca Troska; Maryja statek ładowny płynący bez sternika; Maryja chluba człowieczej gliny; Maryja szkatułka przechowującą perłę jaśniejszą niż słońce; Maryja obłok skupiający deszcz, co nigdy nie niesie zniszczenia; Maryja kopalnia kamienia, który okrywa ziemię, choć nikt go nie kruszy; a także poetyckie metaforyczne porównania: *Maryja, która jest jak pole zasiane bez wysiłku rolnika; Maryja, która jest niby zboże dorosłe do żniwa bez czasu zasiewu; Maryja niby rzeka płynąca, choć zamknięte jej źródła; Maryja niby lampka oliwna, która nieustannie świeci, choć nikt w nią nie dolewa oliwy.**

Pośród deskrypcji Matki Bożej odnajdujemy zatem zarówno skonwencjonalizowane, jak i indywidualne. Przywoływane w analizowanym materiale deskrypcje utrwalone w tradycji mają swoje źródło głównie w *Litanii loretańskiej* i mieszczą się w jednym polu aksjologicznym, czyli są określeniami, które uwydatniają najwyższą wartość osoby Matki Boskiej. Pełnią zwykle funkcję honoryfikatywną, wyrażają cześć, a przez użycie symboli – godność czczonej⁷⁴.

Z wezwań litanijnych i przywoływanych w nich Maryjnych imion wybrzmiewa podziw wobec wyjątkowej roli Matki Bożej w historii zbawienia oraz wdzięczność za Jej współuczestnictwo w życiu i misji Chrystusa⁷⁵. Różnorodność wezwań – jak zaznacza autor zbioru – ukazuje duchowe piękno Maryi, relację do Trójcy Świętej i do Kościoła⁷⁶, przede wszystkim zaś kreuje Maryję jako bliską każdemu człowiekowi i wszelkiemu stworzeniu pośredniczkę, opiekunkę, wstawienniczkę i pocieszycielkę oraz jako wzorzec kobiety i matki.

⁷⁴ Por. T. Dobrzyńska, *Tekst w perspektywie stylistycznej*, [w:] eadem, *Tekst – styl – poetyka*, Kraków 2003, s. 35. Zob. też: J. Rutkowska, *Językowy obraz Bożej Matki...*, op. cit.

⁷⁵ Por. *125 litanii maryjnych...*, op. cit., *Wstęp*, s. 6.

⁷⁶ Ibidem.

Bibliografia

1. *125 litanii maryjnych*, wyb. i oprac. J. Kumala MIC, Licheń Stary 2010, ss. 393.
2. Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009.
3. Bartmiński J., S. Niebrzegowska S., *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profilowanie w języku i tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1998.
4. Chenel A.P., Simarro S., *Słownik symboli*, przekł. M. Boberska, Warszawa 2008.
5. Długosz K., *O historii tekstu pozdrowienia anielskiego i imieniu Maryja*, [w:] idem, *Język – Religia – Kultura*, Szczecin 2001.
6. Dobrzyńska T., *Tekst w perspektywie stylistycznej*, [w:] eadem, *Tekst – styl – poetyka*, Kraków 2003.
7. Drozd J., *Maryja matka Boga i matka nasza*, Warszawa 1989.
8. Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990.
9. Fouilloux D. i in., *Kultura biblijna. Słownik*, Warszawa 1997.
10. Grzenia J., *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Chorzów 2009.
11. *Inny słownik języka polskiego*, pod red. M. Bańki, t. I, Warszawa 2000.
12. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny sakramentów „*Wskazania i propozycje obchodu Roku Maryjnego*”, nr 67. Tekst instrukcji opublikowany w „*Notitiae*” 1987, nr 23; został przetłumaczony na język polski staraniem Komisji Episkopatu do spraw Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego, Wrocław 1987.
13. Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych (z almanachem)*, Warszawa 2001.
14. Kosyl C., *Forma i funkcja nazw własnych*, Lublin 1983.
15. *Mały słownik maryjny*, Wyd. Ojców Franciszkanów, red. M. Wiśniewska, Niepokalanów 1987. *Maryja, Matka narodu polskiego*, red. S. Grzybek, Częstochowa 1983.
16. Nicolas A., Dąbrowski E., *Życie Maryi Matki Bożej*, Warszawa 1954.
17. *Podręcznik teologii dogmatycznej*, red. W. Beinert, przekł. W. Szymon, Kraków 1999.
18. Rutkowska J., *Językowy obraz Bożej Matki w XIX- i XX-wiecznych czytankach i kazaniach majowych*, Gorzów Wielkopolski 2014, ss. 239.
19. Scheffczyk L. K., *Maryja Matka i Towarzyszka Chrystusa. Podręcznik mariologii*, Kraków 2004, tłum. J. Tumielewicz.
20. *Słownik języka Adama Mickiewicza*, red. K. Górski, S. Hrabec, t. IV: L-M, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
21. *Słownik języka polskiego PWN*, red. M. Szymczak, Warszawa 2002.
22. *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. IV, Warszawa 1961.
23. *Słownik wyrazów obcych*, red. E. Sobol, Warszawa 2000.
24. Stasiak S.J., Zawila R., *ABC teologii dogmatycznej, notatki z wykładów ks. prof. Romana E. Rogowskiego*, Oleśnica-Wrocław 1993.
25. Ukleja R., *Poradnik życia religijnego*, Warszawa 1999,.
26. Zaleski W., *Rok kościelny*, Warszawa 1993, t. II.

„O, Green Beacon, at the crossroads of hesitation awaiting...”

On the denominations of Mother of God in “125 litanies of Mary” (ed. J. Kumala)

Part I. The name of Mother of God and denominal forms

Abstract

Invocations in litanies and Mary’s names called upon therein resound with an admiration of the exceptional role of Mother of God in the history of salvation and gratitude for her co-participation in the life and mission of Christ. The diversity of invocations – as it is pointed out by the author of the collection – reveals Mary’s spiritual beauty, the relationship with the Holy Trinity and the Church, but most of all it creates Mary as being close to each human and each living creature, a guardian, who has intercession for our salvation, comforter and as a paragon of woman and mother. This collection of litanies presents a total of 655 invocations of Mother of God in 873 uses which comprise: the name of Mary, forms of Mary and Madonna as well as structures that have these names as their constituents.

Keywords: Denominations of Mary, a linguistic image of the world, lexis